

ТЕРЕННО ОБХОЖДАНЕ НА СЕЛО ДУШКА (ЗАПИСКИ И РАЗМИСЛИ)

КАМЕН ГАРЕНОВ (ОТЕЦ ПЕТЪР ГАРЕНА)

Анотация: Село Душка е напуснато от хората си село от община Черноочене, област Кърджали. Географски е разположено върху Източните Родопи и в сегашните политически граници на България, с географски координати на централната махала (GPS): 41° 53.405' с. ш., 025° 08.555' и. д. Има двама жители, които по народност се определят като турци с мюсюлманско вероизповедание. Акцентът на проучването е поставен върху старата история и бързата смърт на селото, за които съдя по общите гробища.

Ключови думи: саркофаг, траки, турци, гробища, археология, история, религия

Оттук започва забравената история на с. Душка – от саркофага в местността „Теллик“.

За да тръгнеш към село Душка и да откриеш същността на старата му история, се искат не само физически, но и други усилия. А иначе туристи ходят... понякога го посещават и потомците на бившите му жители – на

Илинден. Но мили Боже, дали виждат и дали се замислят над това, което се вижда?! А всяка скала, всяка пещера, всяка местност, всяка пътека и всяко топонимно название тук водят към древността. Величавото минало, историческите превратности и житейските премеждия на това изоставено село обаче са записани върху камък и то няма да бъде лесно изтрито от лицето на земята. Защото неговата история винаги ще се разказва... Дали това ще бъде чрез скалните изсичания на траките, дали чрез надгробните камъни или зидовете на къщите, или със ромоленето на реката през каменните корита и огромните воденични камъни... все едно. Тази история е написана, тази история, макар да изглежда погребана – е жива... Само трябва отново да я прочетем, пак да я разкажем и да се поучим от примера на нашите предци.

Но както казах, това село е изоставено... Зидовете на съборените, полусъборените и

изоставените къщи са пръснати в пет махали в протежение на около няколко километра по един планински хребет¹. На тази територия живеят двама души² – Мустафа Садула и Гюрсел Мехмед – и двамата овчари, а вероятността да ги срещнеш и да ти разкажат нещо е равна на „хич“³.

Като предварителна подготовка се опитах да прочета нещо за селото, но се натъкнах на много неясни и противоречиви сведения. Общото впечатление беше, че към това село се гледа по туристически и се пише според това, кой какво чул и недочул: че било „висок връх в Източните Родопи, близкото до него село носи същото наименование“; как „бъка от иманяри“ и колко е красиво при този „Гозгун кая“; хората били „примати“, но в справочниците е посочено, че добивали злато; и... че даже го „няма на картата“⁴. Последното обаче се оказва почти вярно.

На някои от географските и административните карти селото е отбелязано, на други обаче, и то сравнително стари – то не съществува⁵. Като нещо странно ще посоча, че го видях на една топографска карта, ползвана от Американската армия⁶, а като се оти-

де на място, се оказва, че няма даже и една българска насочваща табела.

В този случай като реален и безопасен подход към с. Душка посочвам пътя към с. Ночево. И при един остър завой, след който трасето се спуска надолу по склона, има разклон. Този разклон няма как да се сбърка – надолу пътят е що-годе добър в сравнение с черния път, който води нагоре по склона към с. Душка и е с ужасяващи коловози от верижните машини на дървосекачите⁷. Тази местност, околното население нарича „Рум гидик“. И наистина явно е, че отгук е минавал някакъв цивилизован път, защото наоколо по ливадите и по отмитата почва на нивите могат да забележа много натрошена керамика⁸.

⁷ За всеки случай посочвам GPS координати на разклона: N – 41° 53.178' (с. ш.) E – 025° 10.903' (и. д.).

⁸ Бележка относно топонима „Рум гидик“: В българския език думата „гидик“ е припозната със значение то на „работилница, дюкян, заедно със занаятчийския или търговския си инвентар“ – но това е според Т. Панчев в „Речник на българския език“ (оригинално заглавие: „Речникъ на блъгарскый языкъ“), който е най-важният труд на Найдено Геров с историческо значение за българската езикова култура. За около десет години той записва „из устата на народа“ голямо количество думи, изрази, пословици, народни песни, от които „имаше да излезе един речник с нещо до 40 хиляди речи“. Речникът е смесен – тълковен, диалектен, преводен и синонимен. Няма стилови бележки и антоними. Допълнение на българския речник прави Т. Панчев. Това допълнение съдържа 1162 заглавни единици, набрани по време на печатането на томовете. Според предговора към допълнението общият обем е 78 620 заглавни речи и като примери към тях – 32 000 изречения, 5975 откъса от народни песни, 4300 особености, до 15 500 пословици (в т.ч. клетви, гатанки и баяния) и 2200 лични имена. Уточнява се, че в ръкописите са отбелязани източниците за почти всяка дума. Имало е намерение за издаване на второ допълнение с още над 10 000 думи от книжовния език (нови, чуждици и термини). През 1978 г. в София излиза от печат фототипно издание с кожени корици от изд. „Български писател“. В нашия случай обаче, думата „гидик“ има съвсем друго значение. Сама по себе си тя не е турска, а по-българен вариант на турската дума „gidiş“ (гидиш), която означава „отиване“ и в този смисъл се употребя-

¹ Въпреки че селото е на отделни махали, то не е чак толкова пръснато, като на други места – махалите са близо една до друга и имат визуална връзка.

² Данните са от 28.11.2014 г.

³ На „хич“ – т.е. на нищо. Така ми обясни един служител от общината в Черноочене, когато тръгнах за проучването си: „Знаем ги от гласуването, по списък гласуват в с. Ночево“.

⁴ Този род писания са предимно от случайни хора в интернет пространството и не заслужават да бъдат цитирани като източници.

⁵ Като пример ще посоча една стара карта за района около с. Драгойново, на която Душковската река е нанесена, но не и селото. В подготвеното за печат изследване „Източните Родопи. Т. IX“ за нагледност съм приложил този документ – „Карта от района (р. Душковица)“.

⁶ Сега, разбира се, свалена от употреба и достъпна. Тя е под №100 к – к-35-075, лист txu-odc.

Както отбелязах, на този полегат по билото проходен път няма ориентировъчни знаци към с. Душка. За сметка на това обаче има две туристически табели, които показват посоката към хижа Буково и към Сини връх. Горепосочените обстоятелства наложиха да потърся по-практични източници – така по моя молба един местен жител ми направи окомерна ориентировъчна карта⁹.

Някогашното село практически е било разпространено от връх Св. Илия до местността „Теллик“. Навсякъде по това протежение има и съвременни, и древни следи от поселища: като се започне от сравнително запазения параклис „Св. Илия“ на едноименния връх, като се премине през петте¹⁰ разрушени и полуразрушени махали – „Старо селище“, „Мек-

ва от българските турци и българомохамеданите. Има много топоними с това обозначение – места, откъдето се минава, откъдето се отива нанякъде и пр. Така че наименованието на този „Рум гидик“ е от рода на „Рум миллет“ (гръцки и в смисъл християнски народ), както са наричали по погрешка българите по време на робството – защото ние, българите, ако и да сме били християни, не сме били гърци – по същия начин, както и турците са мюсюлмани, но им е обидно да ги мислят за араби. И аз предполагам, че в това „Рум миллет“ те са влагали и тази ирония, но това е друга тема. Сега да се върнем към въпросната дума, за която съм убеден – без да съм разпитвал подробно (а и кой да ми каже), че „Рум гидик“ е имал смисъла на: гръцки път, християнски път или даже на български път.

⁹ Както вече посочих, в подготвеното за печат изследване „Източните Родопи. Т. IX“ съм приложил и този окомерен чертеж – „Приложение на „карта с. Душка“. От мен са добавени четири ориентировъчни квадрата за: Рум гидик, гробище, воденица и местност „Теллик“, както и пътя от с. Ночево.

¹⁰ Забележка: Навсякъде на картите (до които съм намерил достъп) махалите на с. Душка са посочени като две – „Душка“ и „Тумбала/Тюмбел махала“. По цитираните вече други сведения махалите са пет и в следния порядък и пояснения: 1. Старо селище под параклиса „Св. Илия“ което е изцяло разрушено – но и „Старо селище“, което е от по-сетнешни времена и неговите къщи още стърчат. 2. „Мектеп махала“, която заедно с махала „Старо селище“ на картите е нанесена като една махала „Душка“. 3. „Гарашиниклъ махала“.

теп махала“, „Тумбуллар махала“, „Алмалък махала“ и Гарашиниклъ махала“, и накрая, покрай една изоставена воденица се стига до най-неясното и объркано място – „Теллик“.

На тази местност има смътни очертания на някогашна величава красота и досега запазена – покрита от златния воал на окапалите есенни листа и сиянието на древна лирична тишина...

Това лирично отклонение се надявам да предизвика едно по-дълбоко съзерцание върху тази местност. Защото много елементарно и даже грубо ми се стори местното обяснение, че „Теллик“ – това е... (много работи на едно място, никой не може да разбере нищо)¹¹. А в официалния турски език това е многозначителна дума, която свързва с нишката на времето – тракийската лира и красотата на невестата¹¹.

Трябва обаче да се признае, че и в първия прочит има доза истина – на пръв поглед местността „Теллик“ наистина изглежда много разхвърляна: един случаен камък наскоро изоставена нива и по него метални нарези – не можеш да знаеш дали са от древна обработка или закачени от палешника на рало, когато земята се е обработвала; нагоре един саркофаг, а недалеч от него – земен гроб, разровен кой знае кога от иманярите; наоколо дълги зидове – по 50 и по 100 метра, очертавания на улици, на места със запазена калдъръмена настилка, която води към притоците на реката, край които има рудни корита.

За мене беше неочаквано попадането на такова място и не бях достатъчно технически подготвен. Все пак с подръчни средства можях да го опиша.

4. „Алмалък махала“. 5. „Тумбуллар махала“ или по погрешка – „Тумбала/Тюмбел махала“.

¹¹ Ето многозначността на думата: „tel“ – нишка; „yayla çalınan telli saz“ – лъков (източен) инструмент; когато се каже „telli gelin“, се разбира нагиздена със златни нишки булка; или „gelinin başına tel takmak“ означава „поставям (слагам) златни нишки на косите (главата) на булката“.

Саркофагът е издълбан в една монолитна скала, встрани от централната улица на древното селище. Към него има оформен подход откъм основите на сградите, който е в посоката на речния приток. Саркофагът е бил с капак – това се вижда от зъба, издялан в скалата около целия саркофаг с ширина една педя и половина. Дължината на саркофага е девет педи, а ширината – три педи и малко. Ловци от някаква хасковска ловна дружина са преразказвали една история, че вътре в саркофага са намирани военни доспехи, но кога е било това... Все пак, по подхода и масивността и по прецизната изработка става ясно, че тук е било погребано лице с обществена значимост¹².

Край разровените земни гробове – в изхвърляната пръст се виждаха малки парченца керамика и също така ситно натрошени кости (по всяка вероятност човешки). И за тук ми разказаха хора от с. Ночево, че съвсем скоро, в близките години – в един от тези гробове е намиран меч.

На 50 метра от саркофага, край потока има едно много добре запазено рудно корито. Въпреки че част от него е разместена от земетресение, много ясно може да се направи разликата между „шарапана“ и това рударско съоръжение. Рудните корита са се правели от траките непременно край течаща вода и на нивото на тази „течаща вода“. С други думи, нямало е нужда тя да пада със сила, а само да промива рудата и тежките метални частици да остават на дъното – за да се получи завъртане и центробежна сила на водата, улеят за изтичане е бил един и обърнат към реката. Също така по височината, на която се намира рудното корито, се вижда, че през отминалите векове тук коритото е слязло с около два метра по-ниско. Докато при „шарапаната“ – съоръжението за вино, тази течаща вода не е била необходимото условие (едва ли са раз-

реждали чак толкова виното с вода). Направата на вино при траките е било ритуал, който се извършвал в селището или край селището. Какъвто е случаят със шарапаните в Ночево¹³ и при други тракийски селища¹⁴.

Относно зидовете и ясно очертаните широки улици – те навяват на мисълта, че това може да е било търговски център с необходимите условия за превоз на стоки с каруци. Много са различни параметрите на каменните пътеки в светилището над с. Ночево и широките калдъръмени настилки на това място.

Това тракийско селище е най-старото (известно засега) място на село Душка. От него по потока се връщам при реката¹⁵ и тръгвам нагоре срещу течението към по-сетнешните селища и съоръжения. На около двестатриета метра под мястото, където се вливат два притока на р. Душка, вдясно срещу течението има малък водопад с величавите останки на някога красивата воденица с лиричното название „Алмалък дермен“ – Ябълковата воденица¹⁶. Навярно тя е хранела всичките пет махали на селото – следи от друга воденица¹⁷ наоколо няма. Нейното някогашно са-

¹³ Вж. КАМЕН ГАРЕНОВ, Теренни бележки за с. Ночево – Кърджалийско. – В: *Сборник Тракия*, т. VII (2016), 173 – 191.

¹⁴ Недалеч от описаното корито видях необичайното израстване на една фиданка върху самотен камък. Обелих мъха и видях, че това е също е рудно корито, запълнено с пръст, която е захранила дървото, но не си направих труда да го разбутвам повече. А и вероятността да оцелее по-дълго е в това, да остане незабелязано от иманярите.

¹⁵ На това място реката още напомня за старото рударство. В пясъка, особено близо до воденицата, имаше черен пясък, което е желязна руда (магнетит).

¹⁶ Би трябвало да е „Elmalı dermen“ от „Elma“ – ябълка, но вместо „e“ се казва „a“, защото в говора на местното население има една диалектна особеност, която при всеки отделен случай ще отбелязвам.

¹⁷ GPS координати на воденицата: N – 41° 53.288' (с. ш.), E – 025° 09.261 (и. д.).

¹² GPS координати на саркофага: N – 41° 58.157' (с. ш.), E – 025° 05.343 (и. д.).

мочувствие се е подклаждало и от един връх над нея – „Сиври тепе“ в югоизточна посока.

Тя се е срутила, тя е ограбена – всичко което е могло да се пренесе и да се използва на друго място, е взето, отнесено, унищожено... И въпреки това си личи, че това е било едно уникално инженерно съоръжение на самоуките (а може би не?!) балканджии, което буди възхищение. Можех да видя и да заснема четири големи воденични камъка – единият от които счупен. Запазена беше изцяло и едната стена, а на другите личаха само основите. Чаркът беше затлачен при срутването... А това, което при всички воденици най-напред изгнива – улейното корито – защото е напоено с вода, тук беше абсолютно запазено! Улеят, по който се е спущала водата, която задвижвала чарка, при тази воденица беше от камък. Беше направен от огромни каменни плочи, от някакъв червен гранит. Те бяха изкусно сглобени от четирите страни и образуваха огромна квадратна каменна тръба. Окомерно плочите бяха дебели една педя, а общата дължина на така направената тръба – около 5 – 6 метра. Това съоръжение не можеше да е дошло от нищото...

И тогава се вгледах в тази дива природа, в тази пустош, в тези недостъпни в миналото места и ми се стори малко прибързано да нарека живелите някога тук хора – „местни“. И твърде наивно е обяснението, че „село Душка се казва, защото е имало един бай Иван – душа човек – на него е кръстено“¹⁸.

Какъв бай Иван, каква душа... Каквото и великодушие да се приписва на турците, почти невероятно е в османо-турските документи през 1863 г. селото да се нарича Душка¹⁹ заради някакъв си бай Иван. Дълбоките

¹⁸ На въпроса „Защо се казва Душка?“ кметът на съседното село Ночево Исмаил Мюмюнов Шабанов ми отговори „душа човек, бай Иван“.

¹⁹ „دشك , Duška – 1863, Душка, today statute of vil. (hamlet), dist. of Кърджали“. Вж. С. АНДРЕЕВ, *Речник на селищни имена и названия на административно-*

корени на това име трябва да се търсят и в други опорни топонимни точки.

Надолу по реката на южния склон се възвисява самотната скала „Ходжов гроб“ – може да го дешифрираме като *гроб на духовно лице*, дори на светец. Може да звучи малко налудничаво, може да ни се вижда несъмнено турско това название „Ходжов“. Но и нека се замислим: защо точно тази скала, която е равна отгоре, подобно на място, на което са се молели прабългарските шамани – е наречена така? Можело ли е да се нарече шамански, прабългарски... – или просто се е намерила дума „заместител“?! Под тази скала – която по същество е тракийско светилище, има пещера, която в старите краеведски изследвания е наречена „Жълта пещура“²⁰. Срещу пещерата, на отсрещния бряг на реката е местността „Гаур тарла“²¹.

Нагоре по реката – първата махала морише на жълта ябълка – „Алмалък махала“ – с име като на воденицата. И веднага на срещуположния склон е „Тумбуллар махала“, някъде отбелязана като „Тюмбел“, а ако се е казвала и „Тюрбе“... И логиката на тези топонимни знаци завършва в последната точка на запад – белия връх на „Св. Илия“. И даже продължават своето движение нагоре през „Рум гидик“, през с. Жълт камък и съвсем нагоре – Саръяр дере (Жълто дере) и с. Русалско...

При един задълбочен прочит на тези топонимни знаци и цветови обозначения, които имат своите големи символни значения, може да се очертае доста интересна историческа картина: „В последно време в българската ет-

териториални единици в Българските земи през XV – началото на XX век. София 2013, 153.

²⁰ Вж. И. ДУРИДАНОВ, *Топонимията на Първомайска околия.* – В: Год. Соф. унив., ФСФ, ЛП, 2 (1958), 19.

²¹ „Гаур тарла“ – би трябвало да е „Гяур тарла“ – неверническа (българска) нива. Особеност в говора на местното население – вместо „я“ изговарят „а“.

нология²² се забелязва един нарастващ интерес към различните форми и спецификата на взаимодействие между проявите на култовия живот на християни и мюсюлмани през епохата на османското владичество. Учените (в частност фолклористите)²³ отделят особено внимание „на т.нар. „двойни“ (утраквистич-

²² Да припомня все пак на читателите, които не се занимават постоянно с наука, че „етнология“ – от гръцки: *ἔθνος* – „народ“ и *λόγος* – „знание“, е дял на антропологията, който изучава процеса на формиране и развитие на различните етнически групи, тяхната идентичност, форми на културна самоорганизация, закономерностите в колективното им поведение и взаимодействието с други етнически групи, връзките между отделните личности и социалната среда в групата.

²³ В случая вж. Тодор Моллов. *Воинската задушица на Петров ден през 895 г. и българския фолклор*; Тодор Моллов. *Българският „Пророк Исаия“ от XI век. /Фолклорно-митологичните основания за избора/*; Тодор Моллов. *Легендите за Саръ Салтък и българските фолклорно-митологични представи за Летния Свети Никола*. – В: *Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали*. Т. 6. Велико Търново 1997, 191 – 210. ISBN 954-524-171-3. Стр. Димитров, Към историята на добруджанските двуобредни светилища, *Добруджа*, 11 (1994). А. Калоянов, *Девташларите и русалските гробища (Към въпроса за посветителните обреди за юноши в българското езичество)*. – В: *Историко-археологически изследвания. В памет на проф. д-р Станчо Ваклинов*. Велико Търново 1994; *Българското шаманство*. София 1995; Коледната песен „Слънце и юнак“ – семантика и астрономическа основа, *Български фолклор*, XXII, кн. 1 – 2 (1996); Т. Моллов, Българският „пророк Исаия“ от XI век (Фолклорно-митологичните основания за избора), *Български фолклор*, XXII, кн. 1 – 2 (1996); Българският митопоетичен хронотоп в историко-апокалиптичната перспектива на X – XI век (От „Овче поле“ до Средец), *Проглас* (В. Търново: ВТУ), VI, кн. 3 – 4 (1997), 77 – 93 (Доклад, четен на Международен симпозиум в памет на акад. Йордан Захариев. Кюстендил, окт. 1993 г.); П. Мутафчиев, Мнимото преселение на селджушки турци в Добруджа през XIII в. – В: *Избрани произведения*, Т. II. София 1973; Е. Дроснева, *Функции на събора в историческото познание*. – В: *Религия и църква в България: Социални и културни измерения в православията и неговата специфика в българските земи* (Научна конференция, София, 27 – 29 ноем. 1997 г.). София 1999.

ни) светилища²⁴. При този случай особено важно е да се проследи пътят на преадаптиране на култа към народни светци, които са общи за двете конфесионални общности. Такива утвърдени примери са светителското име на Свети Георги – който преминава в Хедрелез, Свети Димитър – в Касъм, Свети Илия – в Али, и други подобни. От този тип са историческите сведения от края на XV и следващите векове за светилища на Свети Никола и Саръ Салтък, разположени в Северна Добруджа (Бабадаг), Южна Добруджа (нос Калиакра) и в Източна Тракия (Бабаески)²⁵. И макар с право да се смята, че „двойните“ светилища наследяват регионалнозначими оброчища или манастири от периода преди нашествието, „потвърдени“ в новата обстановка с гробове на мюсюлмански светец, в този случай трябва да се направят някои съществени уговорки.

Според професора от Търновския университет Тодор Моллов²⁶ българите християни са носители на фолклорното мислене, „с етноспецифична народнохристиянска картина за свят“. И „правомерният въпрос за рав-

²⁴ Т. Моллов, *Легендите за Саръ Салтък и българските фолклорно-митологични представи за Летния Свети Никола*, 191 – 210.

²⁵ В Одринско най-много гагаузи живеят около градовете Хавса и Бабаески (в селата: Хас-къой, Куфалча, Османли, Фикел, Арпач, Огул-паша, Кара-Касъм, Шараплар, Аслан, Азатли, Имам-Пазар, Кара-Халил, Кулели, Назарли, Ени-къой, Камбурлар, Алпулу, Дуванджа, Татар-къой; в чифлиците: Бююк-Татар-къой, Кючук-Татар-къой, Голяма Доганджа, Енджек-къой /=Инджес, Димотишко/). Нека припомня, че на юг от Пирин и в близост до Света гора, в полето между Сяр и Кавала също живее голяма гагаузка маса (в селата Зеляхово, Восилово, Оряхово, Долна Нуска, Зъхна, Порна, Толос, Старо Сяр).

²⁶ Научните му интереси са в областта на медиевистично ориентираните фолклористика и етнология (българска митология, космология и история, етнорелигиозна картина за свят, конфесионални варианти на религиозния опит, средновековна литература; народни светци и др.).

ноправието на този диалог в условията на етнична и религиозна дискриминация неизбежно поставя изследователя пред по-особена конфигурация на проблемите²⁷. Ето защо, според него²⁸, „досега, в българската наука не е правен опит да се работи с данните на българския фолклор при анализа на легендите за Саръ Салтък“²⁹ и вече е време „да се започне тяхното осмисляне в контекста на известното ни за българската фолклорно-митологична традиция като система“³⁰. Той твърди, че топосите не са случайни съвпадения.

Изхождайки от тази презумция, че конституираната българска етнокултурна структура е доказала своята функционалност и устойчивост, ще очертаем няколко момента от различни изследвания, където цитираните топоними са сходни или дори съвпадат с тези от района на с. Душка.

Споменавайки за празнуването на Летен св. Никола – от 7 до 9 май, Т. Моллов подчертава, че „в последния ден ставало масово поклонение в пещерния параклис на нос Калиакра, където, според вярването, някога е лежало тялото на този светец“³¹. При земли-

щето на Душка също има топоним, обозначаващ сходно събитие – „Ходжов гроб“, и пещера – в случая Жълта.

В анализите си той сочи етнографските данни, които показват „обвързаност както с константни дати (1 – 2 май, Прор. Иеремия и Летен Свети Атанас, или 9 май, Летен Свети Никола), така и съобразно финала на подвижния пасхален цикъл (Русалската Задушница, Петдесетница и/или Света Троица, Духовден). Съгласуването на неподвижни с подвижни дати показва значимостта на 9 май при най-ранен възможен Великден (22 март), когато на тази дата се пада Русалска Задушница“³².

В изследванията се намира обвързване на календарно значими положения на есхатологично нашествие на деструктивните (хтонични) сили, персонифицирани чрез митопоетичния образ на „Жълтия змей“³³. С тези сили, които в случая нарушават важния за трудово-поминъчната дейност космичен водно-топлинен баланс (не вали дъжд или сняг), хронотопът на посочените обредни песни издава две календарни позиции за младия/жълтия змей – между 9 май и 12 юни (граница на Русалската

²⁷ Т. Моллов, *Легендите за Саръ Салтък и българските фолклорно-митологични представи за Летния Свети Никола*, 191 – 210.

²⁸ Т. Моллов, *Легендите за Саръ Салтък и българските фолклорно-митологични представи за Летния Свети Никола*, 191 – 210.

²⁹ Той го третира като преадаптиран Св. Никола.

³⁰ Т. Моллов, *Легендите за Саръ Салтък и българските фолклорно-митологични представи за Летния Свети Никола*, 191 – 210.

³¹ Т. Моллов, *Легендите за Саръ Салтък и българските фолклорно-митологични представи за Летния Свети Никола*, 191 – 210. Срв. и: *Извори за българската етнография. Из българския възрожденски печат*. София 1992, 230 (по: *Месеослов за 1857 г.*, I, 23); срв. и Р. Малчев, *Фолклорният местен култ към Свети Никола на нос Калиакра (Част I: Християнски аспекти на култа)*. – В: *Медиевистични ракурси. Топос и енигма в културата на православните славяни*. София 1993, 162 – 169.

³² Т. Моллов, *Легендите за Саръ Салтък и българските фолклорно-митологични представи за Летния Свети Никола*, 191 – 210.

³³ Във варианти на мотива „Облог – състезание за бърза езда“ (еписирана версия на известната коледна песен „Слънце и Юнак“), където началото на ездата се фиксира в „светския“ център на пространството, обозначен чрез топоса Цариград, а нейният финал – в „периферното“ Крагово, над сакрализираното Овче поле, противниците на героя (често назоваван Марко) се обозначават като черни арапи и евреи. Това редуване изяснява както митоепичното клише, позволило очертаването на Жълтото еврейче с характеристики, познати от описанието на Черния Арап, така и общата семантична основа на двете песни – доколкото имат за миторитуална основа шаманско действие, прикрепено към точки на плеядния цикъл, то и песента за борбата на Марко с Жълто еврейче в защита на Света гора и християнската идентичност трябва да се прикрепят към значим момент от плеядния календар („победата“ на юнака подсказва ноемврийска фиксация на Двубоя).

Задушница). И с този змей се бори стар „белобрад“ Св. Илия. И в нашия случай не е за пренебрегване да се отбележи изходната точка на носителите на песента (на подобен вид фолклор). Така например в изследването е посочена една песен, изпята от преселник от Харманлийско³⁴. Това е една, вече съвсем близка територия с реална обвързаност с района на с. Душка – имам предвид Харманлийската река, която в горното си течение – река Величка – е през един хълм от с. Душка.

Както вече стана ясно, шаманският календарен комплекс мотивира специфични миторитуални версии на змееборския мотив. В народно-християнска среда този мотив е бил потвърден чрез библейската история за низвержението на Сатаната от Архангел Михаил (което облекчило създаването на българската змееборска легенда за Михаил Воин от Потука)³⁵. Фолклорно-митологичното мислене при шаманството сочи, че когато изтича „годишният срок“ на върховното божество, вече става вредоносно за хората и се осмисляло като „Змей на Дълбините“ (фолклорно-митологичната Хала) и след задължителен двубой с персонификация на „младото божество“ (респ. жрец-шаман, снемаш чертите на Змееборца) се отправяло ритуално „отвъд“ в Преизподнята (често пъти „надолу по река“)³⁶. А надолу по реката и в нашия случай се намира Жълтата пещера (разбирай: змеят е жълт), а отдолу, като изпод преизподнята, са дошли и завоевателите в този район.

³⁴ *Народни песни от Североизточна България*, т. 2, София 1973, с. 131, N. 239, с. Никола Козлево, Новопаз., изпята от преселник от Харманлийско (Св. Илия победен в долна земя от люта змейка).

³⁵ Легендата за Михаил воин от Потука заема съществено място в българската историография. На нея съм се спирал и в изследването ми за „Военното духовенство на България“ Вж. П. ГАРЕНА, *Военното духовенство на България*. Т. I. София 2008.

³⁶ Т. Моллов, *Легендите за Саръ Салтък и българските фолклорно-митологични представи за Летния Свети Никола*, 191 – 210.

Любопитни в този смисъл са преданията за превземането от нашествениците (турци) на множество български крепости, което се датира в периода между Спасовден и Петдесетница – когато се пада Русалската седмица – т.е. и Русалската задушница или на Свети Дух. В някои от тези по същество квазиисторични текстове завоевателите се приравняват с фолклорно-митологичните „вражалци“ и поради факта, че иноземците се осмислят като „долноземци“, чието нашествие бранителите виждали като прииждащи в нощта множество светлинки. В основата на тези предания лежи вярата, че душите на мъртвите, които са временно сред хората – от Велики Четвъртък до Русалската Задушница преди Петдесетница могат да се превърнат във вредоносни в момента на прибирането си, откъдето произтича и квазиисторичното им отъждествяване с обитателите на Преизподнята: от вражалци или долноземци те могат да се превърнат в актуални етнически противници – в случая турци.

Внимателният анализ на различните фолклорно-митологични песни, показва че има варианти и за св. Илия. По този начин изложеното дотук позволява да изразя предположението за нейните варианти, които обхващат и Източните Родопи³⁷ – а в тях има и за св. Илия, който е топонимно отразен и в микрокосмоса на с. Душка.

Изложеното дотук позволява предположението, че „както в голяма част от азиатските номадски традиции, така и в ранната българска митопоетична система е бил познат цветовият код за обозначаване четирите основни посоки на света (от примерния тип

³⁷ Засега са известни 17 публикувани и 3 оповестени архивни записи от Хасковско, Леринско-Битолско, Берковско, Горноджумайско, Видинско, Оряховско, Белослатинско, Кутловишко, Софийско, Новопазарско, Северна Добруджа; макар и с леки промени, мотивът е широко известен в Източните Родопи до Ивайловградско.

– север = черно, юг = червено, запад = бяло, изток = синьо, сиво или зелено)³⁸.

А този примерен тип съвпада с разположението на връх „Св. Илия“ и параклиса „Св. Илия“, които са на запад – обозначени с белия цвят – през зимата дълго време със сняг (т.е. в бяло), а през лятото се белеят камъните, а и в народното обрисване св. Илия е също белобрад старец.

И ако тези „цветове характеризират значимите пространствени отрязъци на един подреден Космос, в „последното време“ става размяна на Център и Периферия и нашествието на деструктивните разрушителни сили, кодирани териоморфно, е вече в свръхсакралния „център“, който тъкмо тогава се обозначава чрез жълтия цвят³⁹.

Чрез изложението на Т. Моллов се дава и друга възможност. Той идентифицира като сакрална една скала по пътя за с. Кривня, Провадийско. Тази скала се нарича „Жълт камък“ („Саръ таш“) и е с изкуствено издълбана пещера. Веднага може да се направи аналогията с „Жълтата пещера“ под с. Душка и едно село, което се намира в съседство – нагоре по билото, и носи абсолютно същото име –

38 Т. Моллов, *Легендите за Саръ Салтък и българските фолклорно-митологични представи за Летния Свети Никола*, 191 – 210.

39 Т. Моллов, *Легендите за Саръ Салтък и българските фолклорно-митологични представи за Летния Свети Никола*, 191 – 210. Ето защо, независимо от исторически мотивираните съображения за по-късно „привнесения“ по нашите земи култ към вече почитан сред тюркоезичните мюсюлмани персонаж с име Саръ Салтък (според П. Мутафчиев той е татарски светец), имам всички основания да предположа, че тук той се е идентифицирал с по-рано познат на българската фолклорно-митологична традиция жълт персонаж с характеристики на Змей или Змееборец (според типологията и двата образа имат общ архетип, което обяснява тяхната изоморфност и възможността за еднотипно обозначаване), който е съхранил до късно своето тюркско име сред гагаузите в Северна Добруджа, около Калиакра и Одринско – нека припомним, че до най-ново време те са носители на българско етнично самосъзнание и обреден фолклор.

с. Жълт камък, със старото си име Саръ таш. И според мен тези топонимни съвпадения не могат да бъдат случайни.

При сегашния случай нагледно се потвърждава мнението на именития фолклорист, че „изредените „частни“ топонимни ситуации биха могли да се укажат“ на всевъзможни култови места и да подскажат за „очаквания в контекста на легендата за Саръ Салтък митологизиран „маршрут“ (гонитбата на Змея от Змееборца)⁴⁰ по цялата българска земя.

При предполагагането на „възможен подобен прочит на пътуването“ се „обвързва в единен синтагматичен ред ритуално значими точки от етнично усвоеното пространство“ на българите. В неговия случай той проследява едно пространство от Североизточна България през Молдавия до Украйна, като се опира на песенен мотив, свързващ „Добруджа, Козлуджа, през Варна към Каварна (респ. Калиакра) и „Златна ябълка“⁴¹. Тук обаче трябва да се обърне внимание на един малко познат, или забравен факт: територията, през която минават българските преселници- тръгнаци към Украйна, започва от Одринска Тракия и при устройството на своята минидържава в Таврия част от учителите по български език

40 Т. Моллов, *Легендите за Саръ Салтък и българските фолклорно-митологични представи за Летния Свети Никола*, 191 – 210.

41 В обредните песни митопоетичният топос „златна ябълка“ обозначава сакрализираните извор и устие на река Дунав, което позволява локализирането там на важни фрагменти от посветителните ритуали – срв. известната песен за смъртта на най-добрия юнак, поразен от пушка, окачена на златна ябълка, изпод която изтича Дунав. Във великденска песен на българските преселници в Молдова и Украйна слушателят се подготвя за описваното „невиждано чудо“ – мома (Боряна/Бояна) кара кирия с първото си любе (вместо с брата или братовчедата), но те не се погледнали дор до Златна ябълка (което подсказва финала на вече известния ни „маршрут“ – от Варна през Каварна до Златна ябълка). Вж. Атанас Върбански, *Песните на Бердянските българи*, № 224

са били от Родопите⁴². Това отново насочва допълнително нашето внимание върху топонимите в с. Душка – Ябълкова воденица и Ябълкова махала...

Освен това, авторът свързва село Козлуджа (дн. Суворово) по някакъв начин с превземането на средновековния град Овеч и отнася календарно това към времето, което съвпада с Русалската задушница, като припомня, че един от Девненските извори се нарича „Дели Душка“. Той подчертава: „Прозрачната етимология на Козлуджа (от *koz* – ‘орех’) подсказва миторитуална значимост тъкмо по време на Русалската Задушница, а хайдушката травестия напомня фолклорното осмисляне на т.нар. „русалски дружини“, които напоследък също се интерпретират като посветителни“⁴³.

Относно „миторитуалната значимост“ нека припомня още нещо. По време на Русалската задушница, по народната традиция гробовете се постилат с орехови клонки, за да могат душите на умрелите да се приберат по-лесно на „онзи свят“. А по време на панихидите над гроба жените дори допират ушите си до разстланата върху гробовете орехова

⁴² Вж. изследването ми за приазовските българи: К. ГАРЕНА, *Българският кръст в Таврия*. Кърджали 2004.

⁴³ Т. Моллов, *Легендите за Саръ Салтък и българските фолклорно-митологични представи за Летния Свети Никола*, 191 – 210. Квазиисторизацията на техните походи и „битки“ с нечистите сили (вражалци) в защита на Реда мотивира осмислянето на местата за техните посвещения и временна смърт (посичане) чрез топоса „русалски гробища“. При християнизацията с него били обозначени както вече „усвоените“ в миторитуалната практика на българската езическа култура по-стари (до-български) археологически останки (вкл. култови обекти), така и предхристиянските български езически култови средища, свързани с посветителните обреди. Предложеното неотдавна осмисляне на т.нар. „девташлари“ около Плиска като места за посветителни обреди /В случая от Анчо Калоянов през 1991 г./ позволява да привлечем с оглед на интересувашата ни тема сведението, според което най-близката до Провадия такава група от побити камъни е била между с. Габърница и Девня (гранични със землищата на селата Петров дол и Козлуджа).

шума, с надеждата да чуят гласовете на близките си покойници.

Изложеното дотук налага по-внимателното ситуиране на интересувашите ни точки в общата етнично усвоена „картина за свят“ от периода на българското езичество. Принципите на усвояване и подреждане на извънпоставената реалност (етничното землище) налагат ултимативно въвеждане на единна „мярка“, чрез която в ситуации на космична (или реална – чуждоетнична) заплаха и безредие ще може да се възстанови етничния Космос. Налага се ново оразмеряване (и по този начин „подреждане“) на етничния Космос.

С една специална уговорка Т. Моллов намесва в изследването си и историята на гр. Казанлък, като свързва името на една местност „Тюлбето“ с името на св. Никола – респективно и със Русалската задушница, и приема „наличието на още една митологична представа свързана със Саръ Салт“⁴⁴. Това наличие спомага да покажем още едно топонимно допълнение в с. Душка, а именно Тумбулар (или Тюлбел) махала, под която се намират първите гробища на селището.

⁴⁴ Целият текст гласи: „Намесването на Казанлък в изследването на легендите за Саръ Салтък изисква специална уговорка и по-внимателно отношение, защото никой друг източник не сочи връзка на мюсюлманския светец с този малък градец, разположен в близост до два върха (и прохода), носещи името на Свети Никола – в Стара планина и в Средна гора. В същото време неговото основаване се свързва с дейността на известния от историческите извори Саръджа паша – според предания най-ранната джамия, около която се оформя Казанлък, е негово дело и се вярва, че е погребан в тюрбето, дало името на местността Тюлбето (в непосредствена близост до него е и прочутата тракийска гробница). Ако прибавим и името на разположеното западно от Казанлък село Салтъково (дн. Копринка), с голяма вероятност трябва да приемем наличието на още един, неразпознаван досега, но рано формиран култов комплекс, свързан пряко или косвено с кръга от митологични представи около Саръ Салтък“. Вж. Т. Моллов, *Легендите за Саръ Салтък и българските фолклорно-митологични представи за Летния Свети Никола*, 191 – 210.

Принципното разполагане на религиозната легенда и сравнително късният фолклоризиран култ към Саръ Салтък – на границата между мита и историята, позволява да се реактуализират и в известен смисъл да се реструктурират някои важни характеристики на народно-християнския култ към Летния Свети Никола, които отвеждат към явления на българското шаманство – назад във времето. Но от друга страна, фолклоризацията на неговия култ и топонимите, свързани с него, го пренасят и напред във времето.

Ето защо, направената съпоставка на топонимите позволява да акцентирам тук върху възможността името на село Душка да е свързано с едни по-дълбоки етнорелигиозни корени на местното население. Самò по себе си доказателство за това е и устойчивостта на това название, въпреки променливата идеологическа мотивировка в общественото съзнание, която по същество играе ролята на декодиращ механизъм. И го свързва с Русалската задушница или Свети Дух, за което свидетелства и наименованието Душка.

Но... това са мои разсъждения и опит да възстановя онези времена, когато българите са били изтикани навътре в планината от „чуждоземците“, подпомагани по време на Русалските задушници от изпуснатите духове на мъртвите...

Обърнах се още веднъж назад към долината, за да си представя как между „Ходжов гроб“ и „Гаур тарла“ са проникнали „вражалците“ и колко ли страшно е било робството...

Моят опит за възстановка обаче се оказва неверен. До мен се приближи една жена и ми каза, че „Гаур тарла“ не е българска:

„– Там е имало ниви, ниви е имало на някакъв... и нашите жени ходели да му работят без пари. Няма искаш, не искаш – всички ходели и тези, които са имали деца, пак са ходели – малки деца, за люлка. И са връзвали люлките и са работели тежко... Отначало са плачели и после взели да пеят песни за такива... хайдутите! – тя възкликна щастливо, че е

открила думата и продължи с по-важен тон. – И той бил от тука, от нашите села. Страшен... татарлия... Ама как се казваше... много известен е... – този път тя не можа да си спомни името му и аз подсказах:

– Ангел войвода! Той е от Драгойна.

– Да, същия, да, да... от Драгойново, хората казват.

Този път аз се изненадах:

– Как така хората казват, вие как казвате?

Тя обаче, така и не разбра защо се учудвам и продължи:

– Той, същия, бил като хала в Сарашънин, на Ходжов гроб и ги чул тия песни. И изпратил най-близкия си човек: „Да сложиш по една златна кесия на всяко дете в люлката. Ама ако им се покажеш, от тука ще те убия“, му казал. – От далече, от другия балкан – пояснява жената, – той бил нишанлия⁴⁵, да... После нашите жени са се угадили откъде идва тоя хаир и пак са започнали да му пеят... за него песен да пеят. И от тогава „Гаур тарла“ взели да казват, демек голям хаир е станало. Иначе, това е наша земя, на селото Душка.“⁴⁶

Бях удивен не от това да чуя поредната легенда за Ангел войвода, а от точностите в разваления турски говор на това население.

⁴⁵ Тур. „нишан“ – белег, мишена – иска да каже, че е бил точен стрелец. Този разказ ни отправя и към един друг случай, касаещ точната стрелба на Ангел войвода. Когато той е обграден от редовен турски аскер в местността Коруджийски хисар, край Хасково, изпраща един от хайдутите с писмо до бинбашията им Джелал Ахмед, в което пише: „Първият куршум е за кучето ти, вторият за полумесеца на знамето ти, и ако не се оттеглиш, третият ще е в челото ти“. Докато още той четял, първите две закани са се изпълнили. Тогава вече с думите, че ще живее втори живот, бинбашията оттеглил войската. Вж. по-подробно Н. Хайтов, *Хайдутите*. София 1979, 112 – 115.

⁴⁶ Разказано от Дургадън Садула, на 30 години, от с. Душка, но омъжена и живее в с. Ночево. Този разказ е запомнила от детството си, а нейният съпруг каза: „Какво толкова, това всички стари хора го разказваха“. Записано на 2.11.2014 г.

Изрази като „хала в Сарашън ин“ (змей във Жълта пещера) и допълнението, че Ангел войвода е „татарлия“, но други хора „от Драгойново... казват“ няма как да са дошли от нищото. Защото в българската митология халите – змейовете – живеят някъде край селото и в пещери, а същинското родно място на Ангел войвода действително е от с. Татарево⁴⁷, което е надолу по същата река, която минава през с. Душка и над която е и Жълтата пещера⁴⁸.

Колкото и да е интересен обаче, този разказ е единственият, който напомня за първите тъмни векове. Нагоре по селото махалите са замръзнали във времето, далеч от политическите и етническите сътресения и даже от елементарните постижения на съвременната цивилизация. Водят се войни – руски, турски, български... граници се местят, но тишината и тъмнината остават. В селото така и не прекарват електричество.

Както вече споменах, село Душка е отбелязано в едни осmano-турски документи през 1863 г. – 14 години преди Освобождението. Около Руско-турската война, навярно по военни съображения, селото пак е отбелязано на картите и на едната, и на другата воюваща страна – съответно през 1885 и 1886 г.⁴⁹ После по някое време, по същите стратегически причини, през Балканската война то се споменава със същото име „Душка-махала“ и е регистрирано със 161 жители.⁵⁰ Навярно

⁴⁷ Вж. Н. Хайтов, *Хайдутти*. София 1979, 102 и сл.

⁴⁸ Всъщност покрай с. Татарево преминава река Банска, но тя в горното си течение се нарича от местното население река Душковица. Съединените два притока под с. Душка надолу по течението вече се наричат р. Банска, но докато минава през селото, тя все още е Душковица – т.е. връзката е една и съща.

⁴⁹ Има сведения, че по време на Руско-турската война (1877 – 1878) руските отряди са стигали до днешното с. Йончево.

⁵⁰ Вж. П. Коледаров, Н. Мичев, *Промените в имената и статута на селищата в България 1878 – 1972*. София 1973, 101.

е имало някакво сътресение, някакво движение през тези периоди – имало „карашлъмък“ (разбъркване). От Душка българите се преселвали в съседното село Искра, а от Искра турците са идвали тук⁵¹.

После нещата се поуспокои и селището било забравено чак докъм Втората световна война. Имало живот, сватби, деца... построили едно от най-големите училища в района – „ехе...“, четири класни стаи, до 7-и клас се е учило“. Махалата, в която е било училището, е наречена „Мектеп махала“ – Махалата на училището. Хората от петте махали, всички заедно, построили две отделни къщи за учителите.

Към края на Втората световна война учителите станали партизани. И хората пак им помагали, и пак им отделяли от залька си, докато накрая „народни партизани“ им вземат всичко. „Когато идва ТКЗС-то, хората бягат кой където види – Асеновград, Искра, Буково и надолу до Хасково. Когато им вземали мулето, магарето, овце, кози... те друго нямат, какво да правят“. Но тъй като все пак това село е било „столицата на пилашевските партизани“, тази съпротива е сломена по цивилизован начин – народната власт не им прокарва електричество и ги оставя на тъмно. Това селище „единствено остава без ток в района“. А може би и в България, макар че мястото е много достъпно за електрификация.

Така е нанесен окончателният смъртоносен удар върху древното селище. Останали без имот и без поминък, без училище и бъдеще за децата си, хората е трябвало да изберат – или да останат в средновековния мрак, или окончателно да го напуснат. Въпреки това до последно „имало е 17 семейства християни и

⁵¹ Точните думи на моя информатор бяха: „На времето всички „искренци“ са се дигнали от Душка – от Душка християните са отишли в Искра, от Искра турците са дошли тук“. Направи ми впечатление, че на едните даваше религиозна характеристика, а на другите етническа. Записано на 2.12.2014 г.

малко турци, а сега са само турци – и само двама!⁵².

Разглеждам нагоре една по една изоставените от хората и разрушени от природните стихии махали и се опитвам по оцелелите следи да прочета още нещо за техния живот:

„Тумбулар махала“ – под нея, на около 300 метра, се образува един триъгълник от два притока, които надолу продължават в една река. Погледнато надолу по течението, до десния приток има едно много старо гробище. То беше толкова обрасло от големи дървета, че се виждаше само от края.⁵³ Горе на заоблени хълм все още стърчеше една запазена, но непригодна за живеене къща. До нея някой беше докарал един фургон и го преустроил в неподвижна къщичка – казаха ми, че е на някого си, който живеел в Хасково, но това място било на дядо му и той обичал да идва на лов.

„Алмалък махала“ или „Ялмалък махала“ – както споменах, грешка в местния говор. Колкото пъти ми казваха името на махалата, толкова пъти беше различно, а накрая се оказа, че са искали да кажат „Елмалък махала“⁵⁴. В нея е имало и много гробове – „само в тази махала три гробища“. В нея има още няколко запазени, но необитаеми къщи.

⁵² Данните са от 28.11.2014 г.

⁵³ GPS координати на воденицата: N – 41° 56.304' (с. ш), E – 025° 08.279 (и. д.).

⁵⁴ Получи се едно недоразумение. С момчето, което ме водеше, си говорехме ту на турски, ту на български. По едно време ми каза: „Сега там „алмалък“, няма нищо. Понеже думата „алма“ означава „не вземай“, аз помислих, че ми казва да не вземаме нищо, защото в махалата няма нищо интересно, и го питам: „Евет, ама ресим япъджък истийорум, апарттъ алмадън му“ („Да, добре, но искам да направя снимки, не мога ли да взема апарата?“). Той пък помислил, че не съм го разбрал и ми казва на български „Защо бе, вземи го“. Пак питам „Тогава защо ми казваш „алма“, какво да не вземам?“. „Не бе, така се казва махалата: „Алма, Алмалък махала“, ябълка – не знаеш ли какво е?“ Ябълка на турски, разбира се, е „елма“ и няма нищо общо с думата „алма“, но те така казвали: вместо „е“ – „а“.

„– Гарашиниклъ махала“ – ти знаеш ли какво е? – ме пита моят спътник.

– Този път знам: „кара шиник“ – черен шиник, а вие казвате вместо „кара“ – „гара“.

Той се обърна искрено изненадан:

– Ей, ама ти наистина знаеш турски!“

Не мислех да коментирам нито неговия български, нито моя турски, сега ме интересуваха други неща. Зейнур Мюмюн от съседното село Ночево ми каза: „Черен шиник – най-старата махала на Душка. Там съм намирал кръстове между зидовете на много къщи. А в една сграда и парчета от питоси имаше, с подземие беше – било е параклис“. Днес обаче в тази махала няма нищо запазено, освен основите на къщите.

„Мектеп махала“⁵⁵ – училищната махала – от „мектеп“ или „мектеб“ – вече и аз се обърках как точно го изговарят, но както и да е, значението е *училище*. За тези хора тук мястото на просветата е било централно място. И те не само че са нарекли махалата така, но и до сградата на училището построили магазин, и не се знае кога, преустроили една къща за молитвен дом – мечет. Пред училището има една голяма, леко полегата ливада и това място всъщност е било централният мегдан на махалите.

Тук са получили началното си образование много лекари, учители, „абе много учени хора са излезли от това училище“. Някои от тях сигурно се връщат с признателност и от умиление са подпрели с греди последната оцеляла стена на училището – да напомня още известно време за някогашния живот. По ирония на съдбата, точно на тази стена имаше запазен един надпис „БКП“ – и той вече наистина напомняше кой е унищожил селището. До училището са били къщите на учителите и магазинът. Когато ми казаха, че по стените на бившия магазин до преди десетина години още личели цветовете на изрисувани орна-

⁵⁵ GPS координати на воденицата: N – 41° 56.405' (с. ш), E – 025° 08.555 (и. д.).

менти..... – „алафранги бяха“, се приближих да разгледам по-подробно запазените зидове. И тук отново, както при воденицата, се натъкнах на строителните умения на местното население. След основите (а навярно е имало и приземие) имаше заетръсен пояс и... този пояс беше от каменни плочи! Тази сграда е нямало никога да падне без човешка намеса. Но тя, освен че е била направена съобразно някакви стари инженерни похвати, е имала и красиво архитектурно оформление – което от своя страна пък изисква редки и качественни материали... И точно това е причината да бъде разграбена. Всъщност всички къщи в селото са се срутили по тази причина – понеже са взети ъгловите им дялани камъни: „Дяланите камъни ги вземаха“.

По падналата вътрешна мазилка на джамията⁵⁶ обаче се видя, че местните строители не са разбирали от всичко. Мястото на ходжата са го направили „не където трябва“ – и в тоя случай даже на запад. После, явно някой им го е казал, те зазидали нишата и повече не са се занимавали с тоя въпрос.⁵⁷

В „Мектеп махала“ има обаче едно място, което още се посещава от... духа на мъртвите. Малко като се върви назад към „Тумбуллар махала“, се намира местността „Гявурун пънар“ – без да се впускам в грешките на израза, веднага превеждам – „български извор“. При този извор е било и още е – последното гробище на с. Душка – и изворът също още

⁵⁶ Пак да кажа: тази джамия е била без минаре – тип къща, молитвен дом (мечет), каквито са при алианите. От друга страна, трябва да подчертая и това, че не чух някой да споменава по отношение на местното население да са алиани, сунити или мюсюлмани – просто „мохамедани“ казваха, че са.

⁵⁷ Тази допуснатата грешка е била замазана с добра вътрешна мазилка (вар с примеси на слама), но сега мазилката е паднала и се вижда зазиданото. От друга страна, обаче, не видях да са направили друга ниша. Когато се заинтересувах, ми казаха: „Мястото на ходжата е сгрешено, защото към Мека трябва да гледа, нали?!“.

тече. Наоколо, а и в самите гробища е гора. При моето обхождане валеше дъжд, който беше изровил дълбоки вади по склона, а край пътя се беше свлякла пръст. Това ми помогна да видя, че има културен слой⁵⁸. Сегашният „Гявурун пънар“ по всяка вероятност е било аязмо с параклис. Казаха ми, че при големи дъждове са се отмивали стари пирони и кандила и са намирали керамика с кръстове. Самата плиткост и пироните показват, че се кае за параклис от по-ново време.

Същинското интересно място обаче са смесеното гробище под „българския извор“ и предполагаемият християнски параклис. Смесено гробище не от съвременен тип – един парцел за българи, друг за арменци, за католици и отделни гробища за мохамедани. Тук гробището действително е смесено, което „никъде другаде, рядко такова нещо“ може да се види⁵⁹. Това е един изключителен нагледен пример за това, колко дълбока е била връзката между местното население и колко по-сакрална – след като е успяла да надделее над християнските и мюсюлманските религиозни канони. Хората са били погребвани по един и същ начин и по последователността на тяхната смърт – един до друг.⁶⁰ Единствената разлика беше, че на едните надгробни камъни (които също бяха еднакви) имаше кръстове и при по-старите пояс от камъни около гроба, а на другите – не.

⁵⁸ Почвата беше обгоряла и там, където беше свлечено, измерих една педя слой от сажди и глина, премесена със слама.

⁵⁹ Всъщност виждал съм го на още едно място – в с. Мостово, Асеновградско, но също в Родопите – като се тръгне от с. Тополово в посока Кръстова гора, може би на около 30 км по права линия от с. Душка. За пътуване с транспорт отклонението е при с. Червен, нагоре към планината.

⁶⁰ На някои места имаше няколко християнски гроба един до друг, после мохамедански, после пак християнски, или мохамедански, мохамедански и християнски.

Кръстовете бяха издълбани в камъка и с интересни дъги при окончанията, а в някои случаи и разположени в окръжност.⁶¹ Всички надгробия бяха с изписани имена, с тази разлика, че на по-старите мохамедански гробове имената бяха без фамилии, но посочваха прякора на рода.⁶² Имаше обаче и една особеност – децата се изписваха с името на бащата⁶³. И още една – понякога турското име се изписваше с български букви и по такъв начин, че да подсказва етнически корени⁶⁴. Въпреки че не можах, образно казано, да разровя гробището подробно, можах да се уверя, че този начин на погребения е от достатъчно старо време – отпреди Освобождението, защото се натъкнах и документирах един гроб от 1838 г. На последното погребение от 2005 г. обаче надписът беше на съвременен турски език и без спазване на местната традиция. Явно беше, че със старите времена са си отишли и старите традиции. А дали примерът на местното население за единство и в смъртта ще остане и върху потомците им...? Едва ли – те са на други места и други условия диктуват социалното им поведение⁶⁵. Със село Душка

⁶¹ GPS координати на един от гробовете със кръстен знак, при гробището на с. Душка: N – 41° 51.731' (с. ш), E – 025° 10.594 (и. д.).

⁶² Пример – Дургаджи Юзеир.

⁶³ Пример – гроба на Гюлю Мустафова.

⁶⁴ Като пример ще посоча едно погребение от 1953 г.: името беше изписано с български букви така „Науим“ – закодирано като Наум и Наим: като махнеш „у“, става „Наим“; като махнеш „и“, става „Наум“. Освен това трябва да се каже, че в повечето случаи при надписите на мохамеданските гробове са се е използвала османотурската (при по-старите погребения) и турската писменост (при по-новите), а с българската азбука – когато се подсказва нещо. И в един от случаите това е било през 1953 г. – далеч преди „възродителния процес“.

⁶⁵ Някои от потомците (турци) бяха идвали наскоро и няколко гроба бяха с опреснени надписи с блажна боя. Не личеше обаче и християни да са идвали при техните покойници.

е умряла⁶⁶ и една същинска клетка от някогашния неделим български организъм. Независимо от имената, независимо от религията, това село е било част от плътта на България...

Сега са останали само лешоядите, които още кръжат горе, на няколко километра над гробището – където е техният „Гозгун кая“⁶⁷.

Отново се връщаме в „Мектеп махала“, която има едно продължение нагоре в посока към билото. Под билото има едно старо селище, което не е проучено.

Нагоре по пътя има три извора (вриса), които също не са проучени, но заслужават внимание. Трите вриса са събрани под клоните на едно дърво – единият е обаче от горната страна на пътя, който минава между тях, а двата са под пътя. Погледнато срещу тях, на левия врис под пътя има нечетлив арабски надпис. Оставям обаче това проучване за други специалисти и продължавам нататък.

А пътят, който води нагоре към с. Паничково и разклона за с. Ночево, завива надясно и вече в гората стръмно води към връх „Св. Илия“, докъдето може да се стигне само пеша.

„Е, веднъж, някакви иманяри от Асеновград са се опитали да стигнат с булдозер, но не са могли“. Тук-там, като наближихме върха, взеха да се виждат малки дупки, на-

⁶⁶ А като си спомня, че в разни справочници пише, че „Душан, Душана, Душко е старинно пожелателно име: да има душа винаги, да живее“, какво ли да си помисля...

⁶⁷ Във всички туристически справочници, поради недоглеждане или незнаене на местния диалект, скалната гробница в местността се превежда като „Гузгун кая (Горящ камък) – на 3 километра източно от село Душка“. Във връзка с това искам да дам някои обяснения. Първо, гозгун значи лешояд – черен лешояд.. Пещерата „Газгун кая“ по данни на БФСп (Българска федерация по спелеология) е регистрирана за с. Ночево, община Черноочене. Картотекирана е под № 4377. По пътя към Газгун кая, откъм с. Душка има няколко шарапани из храсталците. В землището на с. Китка, област Варна, също има една подобна местност – „Гозгун дере“.

правени от иманярите – покаже им нещо металотърсачът и те копнат... и така до върха. На върха е имало църква или параклис. И сега има.

Първият параклис (или църква) е заемал почти цялата заравнена част – по всяка вероятност е от византийско време. И малко да се разровиш, дори с ръка – излизат глина и парчета керамика. „На „Св. Илия“ излиза керамика с камиони“. Моят спътник ми разказва: „Тук съм идвал като дете, помня, два метра беше високо цялото това място, покрито с тикли, камъни, керамика и глина. Сега е два метра по-ниско. Иманярите ровят, изкарват монети и хвърлят камъните“. Към южната страна има добре оформена пътека от едри камъни, която стига до самия стръмен ръб на върха – при ясно очертана площадка във формата на голям гроб⁶⁸ с каменни блокове. Той пак си спомня: „Преди 33 години, да бях на 13 – 14 години, баща ми като дете винаги ми казваше да не стъпваме, да не пикаем отгоре – по принцип, нашият народ гледа да не тъпче, да не омърсява такива работи“. И „към склона на гроба са намирали златна чаша без дръжка, със кръстове“. Като ми го обясни така, смятам, че е било горната част на потир. Когато погледнах по източния склон, сякаш видях каменно стълбище, но само по няколко големи скали личаха следи от обработка. „Тук историята е по-дълбока и са намирани и каменни брадви, да запомниш!“ За да не забравя, си ги записах и тия думи⁶⁹.

Върнахме се през разкопките на непрофесионалните археолози – иманярите, за да разгледаме сегашния параклис:

На един каменен кръст, който е счупен на две и лежи на земята в олгара, можах да разчета, че е построен през 1908 г. и се каз-

⁶⁸ GPS координати на предполагаемия гроб: N – 41° 36.858' (с. ш.), E – 025° 29.306' (и. д.).

⁶⁹ Сведенията са от Зейнур Мюмюн от близкото с. Ночево. Пояснение: връх „Св. Илия“ е по-близо до с. Ночево, отколкото до централната махала на с. Душка.

ва „Св. Илия“⁷⁰. Параклиът е с преддверие и там на земята върху цимента, докато е бил пресен, е написано „2000 г.“. През тази година християните от с. Искра, които са тукашни изселници, са го ремонтирали. Оттогава те идват всяка година на празника на Св. Илия и правят курбан на това място.⁷¹

Попитах свещеника на с. Искра какво правят, ходят ли и до гробищата в „Мектеп махала“. Попитах някои от потомците на изселените – знаят ли си историята... Никой обаче не може да ми даде отговор на това: Какво ли е да се напусне бащината къща, родното село и защо разпилените потомци никога не се завръщат... Но Църквата учи да се молим и за тези, за които няма кой да се помоли.

През 2015 г. по време на Русалката задушница отново посетих с. Душка. Отидох на гробищата при „Гявурун пънар“ и отслужих панихида за всички погребани там – които са легнали гроб до гроб, брат до брат – без разлика на вяра, пол и народност. И въобще не искам да ми се задава въпросът, това канонично ли е, или не! Големият грях вече е сторен – в лицето на с. Душка ние сме забравили примера на нашите предци и сме погребали живата си памет. И по този начин сякаш сме по-мъртви и от мъртвите...

⁷⁰ Точният надпис е: „... (две малки букви, които не се четат) 1908 Год“, след това и релефно издялан кръст (фонът е вдлъбнат) и надписът продължава: „пророк св. илия“ (буквите са с еднаква големина). Под този текст има още един надпис, от който личат само отделни букви.

⁷¹ Мястото на сегашния параклис на връх „Св. Илия“ е със следните GPS координати: N – 41° 56.963' (с. ш.), E – 025° 07.242' (и. д.)

FIELD STUDY OF THE VILLAGE OF DUSHKA (NOTES AND REFLECTIONS)

Kamen Garenov

Abstract: The article is based on a field study in the village called Dushka, District of Kardzhali. The author reveals the old history of the deserted village along with the origin of its name. It also provides examples of local Christians and Muslims living side by side. This is the first study about this region.

Keywords: sarcophagus, Thracians, Turks, cemeteries, archeology, history, religion